

Передмова

Дана публікація підготовлена за результатами анонімного опитування громадян відвідувачів судів, проведеного Центром суддівських студій спільно з Радою суддів України та Державною судовою адміністрацією України. Дослідження входить до складу моніторингу стану незалежності суддів, ефективності та доступності правосуддя в Україні та здійснюється в рамках реалізації Проекту Ради Європи «Посилення незалежності, ефективності та професіоналізму судової влади в Україні». Опитування громадян відбулося 1-5 вересня 2014 року у переважній більшості апеляційних та місцевих судів України усіх спеціалізацій (загальної, адміністративної та господарської) за виключенням Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, Донецької та Луганської областей. Всього в опитуванні взяли участь 21 732 особи.

Дане опитування не претендує на статус професійного соціологічного дослідження, проте його результати зацікавлять як суддівське співтовариство, так і українську громадськість.

За результатами опитування експертами проекту Алексеевим А.Г., Захаровою О.С., Лашкіною М.Г., Фулей Т.І. були підготовлені об'ємні коментарі, які з метою уникнення нав'язування читачам власної думки експертів, за їхнім спільним рішенням подані у скороченому вигляді. Сподіваємось, що кожен зробить власні цікаві висновки із сухих цифр статистичного звіту щодо реальної позиції тисяч громадян, які намагалися її донести у своїх відповідях, перш за все, суддям.

В публікації представлені результати опитування загально по всім апеляційним та місцевим судам, і окремо по апеляційним та місцевим судам всіх спеціалізацій. Крім того, на сайті Центру суддівських студій (www.judges.org.ua) додатково існує можливість ознайомитись із результатами досліджень із піднятих проблем, починаючи із 2012 року.

Висловлюємо подяку всім громадянам, які взяли участь в опитуванні, а також працівникам місцевих і апеляційних судів, співробітникам територіальних управлінь Державної судової адміністрації України, які організували опитування та здійснювали первинну обробку статистичної інформації.

1. Ефективність організації роботи судів (зручність умов перебування громадян в суді, доступність інформації, дотримання процесуальних процедур, виконання функціональних обов'язків)

(питання 1-3, 8)

Громадяни, відвідуючи суд, перш за все, звертають увагу на організацію діяльності апарату суду, на наявність або відсутність потрібної їм інформації, на зручність умов у приміщенні, у тому числі, на вчасне та відповідне дотримання процесуальних процедур. Все це створює відповідну емоційну атмосферу як для початку судового розгляду справи, так і для сприйняття майбутнього судового рішення.

Учасникам опитування були запропоновані декілька питань щодо організації роботи судів, наявності або відсутності відповідних умов для незалежного та неупередженого розгляду судових справ.

Зручність умов перебування в суді оцінюється громадянами доволі високо, 75,23% опитаних надають оцінку «добре» та «відмінно», а у 2012 році таких було 71,06%. Найвищий рівень комфортності на думку громадян - у господарських судах. При цьому необхідно зазначити, що у порівнянні із 2012 роком більш критичне ставлення до умов перебування громадян відмічено в апеляційних адміністративних судах.

Якщо підвести підсумок у цифровому вигляді, то у порівнянні з 2012 роком зручність умов зросла приблизно на 5%, що є показником роботи Державної судової адміністрації України, керівництва та апаратів судів, результатом відповідного фінансування та рівня господарювання в конкретних судах. Зрозуміло, що дошки оголошення, наявність зручних місць для очікування, чистота, туалети тощо на пряму не впливають на рівень правосуддя і не помічаються, якщо вони є, однак, якщо цього немає, то негативний ефект дуже високий. Адже чого можна чекати від суду, якщо у ньому не прибрано. Нормою мають стати відмінні умови перебування у приміщеннях судів, і вони мають бути настільки зручними, щоб їх ніби не помічали. З цієї точки зору, Раді суддів України та Державній судовій адміністрації України варто скласти так званий «контрольний список» (check-list) зручностей для кожного суду, який слід перевіряти на постійній основі. Цей список періодично має оновлюватись з точки зору соціального контексту та зростання запитів громадян.

Питання повноти, якості та доступності інформації для відвідувачів судів мають два аспекти. Перший вказує на реалізацію принципу відкритості та доступності правосуддя, другий відображає рівень організаційно-ділових якостей осіб, які займають адміністративні посади голови суду, його заступників та керівника апарату.

Результати опитування громадян свідчать, що в місцевих та апеляційних судах приділяється значна увага інформаційній діяльності, тому і достатньо висока її оцінка; «відмінно» - 32 – 44% і «добре» - 39 – 47%, яка є приблизно однаковою для всіх судових спеціалізацій та інстанцій. Така позитивна оцінка інформаційної діяльності судів пояснюється тим, що на сьогодні в їх апаратах з'явилися окремі спеціалісти, до обов'язків яких відноситься питання інформаційного забезпечення відвідувачів, і керівництво судів розуміє важливість цих завдань.

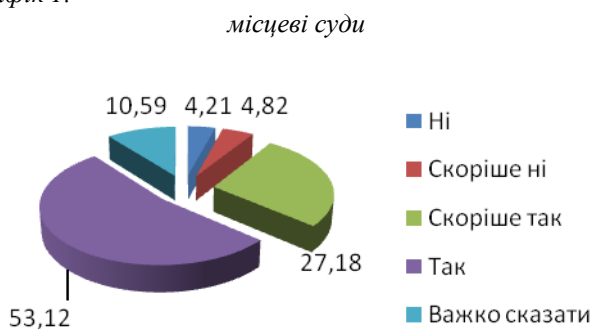
Якщо порівняти відсотки «незадовільних» відповідей з усіх питань даного опитування, то інформаційна складова діяльності судів, а також рівень ввічливості та коректності суддів та інших працівників судів (див. *коментарі далі по тексту*) викликають найменше занепокоєння. Але при цьому необхідно врахувати, що інформаційні запити громадян (учасників судових процесів, відвідувачів судів, громадськості) будуть постійно зростати. Саме тому представлення судами інформації про свою діяльність на електронних інформаційних дошках, веб-сайтах та в соціальних мережах - вже є потребами сьогодення, а не далекого майбутнього.

Кожен громадянин, звертаючись до суду, проходить декілька етапів його сприйняття. Перший етап оцінювання – це загальна комфортність перебування у приміщенні суду; другий – це відкритість інформаційного середовища для входження в судовий процес; наступний – це чіткість та зрозумілість судових процедур. На останньому етапі основною діючою фігурою постає вже конкретний суддя, адже саме він організує, контролює та забезпечує відповідність процедур судового провадження.

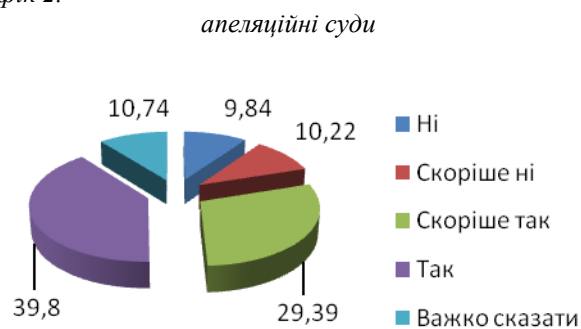
На перший погляд, результати опитування щодо ефективності організації роботи судів (дотримання строків та процедур розгляду справ (*питання 3*)) та ефективності виконання суддями своїх функціональних обов'язків (дотримання процедур (*питання 8*)) свідчать про відносно позитивну оцінку громадянами цієї діяльності. Проте ефективність організації роботи суду на «відмінно» оцінюють 29,05% опитаних (2012 рік – 27,18%), як «добру» - 44,46% (2012 рік – 45,85%), а виконання суддями своїх функціональних обов'язків як «ефективне» оцінюють 51,82% опитаних, а як «скоріше ефективно» - 27,40%.

Однак, нами була помічена одна загрозна особливість у відповідях громадян на ці два питання. Якщо на рівні місцевих судів оцінки даються однозначно позитивні, то апеляційні суди (всіх спеціалізацій!) мають достатньо велику кількість негативних оцінок, які можна побачити на прикладі відповідей громадян на питання про ефективність виконання судьями своїх функціональних обов'язків.

Графік 1.

Графік 2.

Вищезазначена «особливість» оцінки апеляційних судів матиме місце і з інших питань. Імовірно, що існують об'єктивні причини підвищеного «рівня критичності» у сприйнятті громадянами діяльності апеляційних судів, і це питання потребує підвищеної уваги з боку Ради суддів України, рад суддів спеціалізованих судів та зборів суддів апеляційних судів.

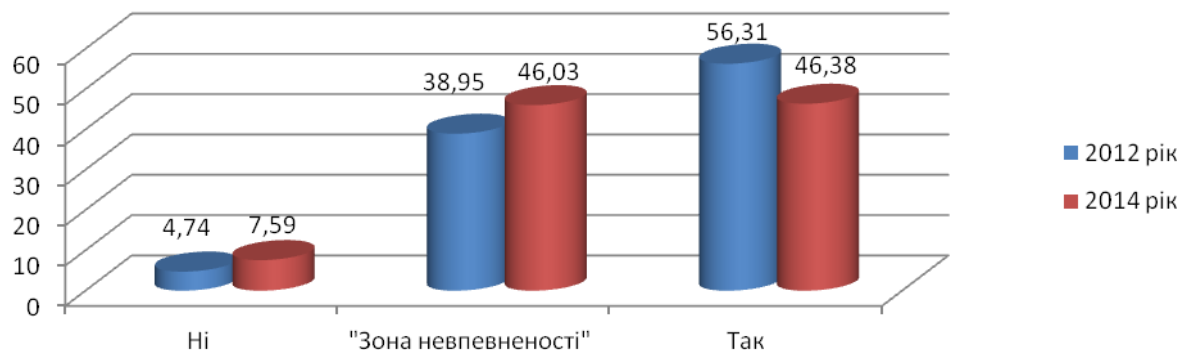
2. Незалежність та неупередженість суду (питання 4)

Незалежність та неупередженість судів в ході розгляду конкретних справ або, інакше кажучи, сприйняття громадянами судів незалежними та неупередженими є найважливішим фактором, який визначає рівень довіри громадян до судової влади та впливає на оцінку справедливості судового рішення.

Треба зауважити, що за оцінкою громадян рівень незалежності та неупередженості судів поступово знижується. Якщо у 2012 році 56,31% від загального числа опитаних громадян впевнено вважали, що суд при розгляді їхньої справи був незалежним та неупередженим, то вже у 2014 році лише 46,38% опитаних громадян підтримали цю позицію.

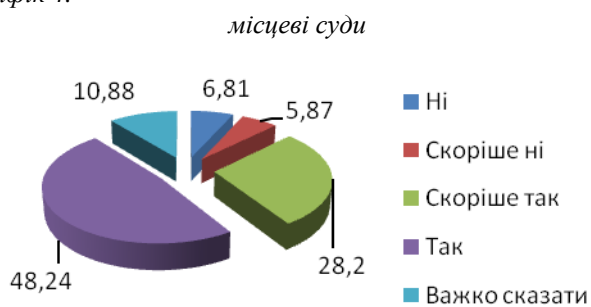
Ще більш загрозна виглядає тенденція розширення «зони невпевненості» (із 38,95% → до 46,03%) у сприйнятті громадянами незалежності та неупередженості судів. Тут маємо на увазі збільшення кількості відповідей «скоріше ні», «скоріше так» та кількості осіб, яким було важко відповісти на запропоноване питання.

Графік 3.

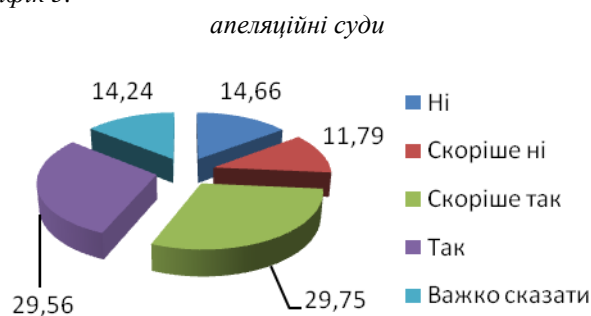

Іншим питанням, яке заслуговує особливої уваги суддівського співтовариства є особлива критичність громадян в оцінці рівня незалежності та неупередженості апеляційних судів. З точки зору правової теорії та практичної логіки треба було б розраховувати, що на рівні повторного розгляду судових справ в апеляційному суді громадяни мають очікувати більш професійного та справедливого рішення, як і незалежного та неупередженого судового розгляду. Але маємо кардинально іншу позицію громадян. У порівнянні із місцевими судами (48,24%) лише 29,56% опитаних громадян впевнено оцінюють апеляційні суди як незалежні та неупереджені.

Графік 4.

Графік 5.

Можна запропонувати «робочу гіпотезу» пояснення, що на подібне сприйняття рівня незалежності та неупередженості апеляційних судів впливають декілька факторів: недостатній рівень обґрунтованості та зрозумілості судових рішень, якого очікують громадяни від суду апеляційної інстанції; небажання судів при апеляційному розгляді пояснювати сторонам прийняті судові рішення; ускладнений доступ громадян до судових засідань в апеляційних судах; загальна тенденція меншої довіри громадян до держаних установ регіонального та національного рівня; усталена позиція громадськості (дійсна або міфічна) щодо збільшення рівня корумпованості державних установ від місцевого до національного рівня.

3. Відношення суддів та працівників суду до громадян (питання 5 - 7)

Результати даного опитування констатують достатньо толерантні взаємовідносини між представниками судів (судді, працівники апаратів судів) та громадянами в рамках судових процесів. Більше 60% опитаних громадян впевнено констатують, що судді та працівники судів ставляться до відвідувачів коректно та ввічливо. В принципі, на засадах такого існуючого позитивного досвіду міжособистого спілкування і треба будувати сучасний комунікативний дискурс судової влади із громадянським суспільством. Кожен відвідувач у будь-якому суді повинен отримувати інформацію не лише про діяльність конкретного суду, але і про судову владу

взагалі. Можливо, має сенс друкувати для розповсюдження в судах (безкоштовного!) інформаційні листки, буклети, судові газети або інші друковані матеріали про судову владу, її проблеми та досягнення.

Під час опитування відвідувачам судів було запропоноване «гендерно чутливе питання»: «*Чи можете Ви сказати, що судді та працівники суду однаково (без упереджень) ставляться до чоловіків та жінок (сторін по справі, свідків тощо)?*» Результати опитувань свідчать, що біля 89% опитаних дотримуються думки, що судді та працівники суду однаково (без упереджень) ставляться до чоловіків та жінок, які є сторонами по справі, свідками тощо. Але при цьому, навіть існування близько 6% осіб, які констатують відсутність гендерної рівності та близько 6% осіб, які мають сумніви з відповіддю, говорить про те, що є потреба в удосконаленні гендерних стандартів офіційного (під час судового процесу) та поза процесуального спілкування в судах.

4. Справедливість судових рішень *(питання 9)*

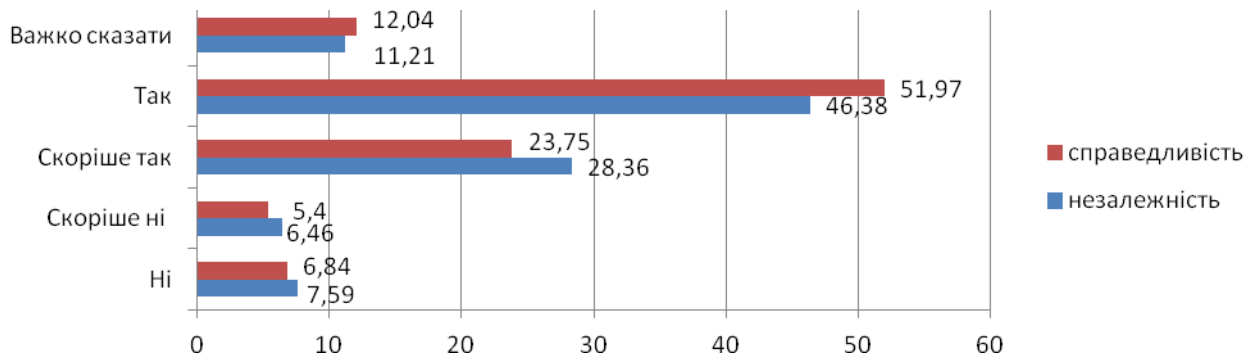
Громадяни від суду очікують законних і справедливих рішень. При цьому суспільне розуміння справедливості може і не зовсім співпадати із діючими нормами законодавства. Проблемі справедливості судових рішень присвячено багато наукових праць та статей у ЗМІ, проте не вдаючись у глибокі наукові розмірковування над цією проблемою, необхідно окреслити два важливих аспекти у досягненні справедливості в судових рішеннях: по-перше, принцип справедливості має бути основною засадою кожного судового рішення; по-друге, сам процес прийняття судового рішення має бути справедливим та виглядати таким в очах учасників судового процесу.

Крім того, завданням даного опитування громадян було отримати загальну оцінку рівня справедливості судових рішень. Треба відмітити, що 51,97 % із опитаних громадян впевнено оцінили судові рішення в якості справедливих (по місцевим загальним судам – 55,80 %). Думки експертів проекту в коментарях із цього питання розділилися. Одні експерти вважають, що це явно позитивний рівень оцінки справедливості судових рішень, оскільки, незалежно від юрисдикції в суді є дві сторони із протилежними інтересами, і одна із сторін завжди залишиться незадоволеною судовим рішенням. Інші експерти вважають, що судді мають організувати судовий розгляд справ та приймати рішення таким чином, щоб значна більшість учасників судового процесу не мала сумнівів у справедливості дій та рішень суду. Останні вважають, що проблема із сприйняттям громадянами судових рішень в якості справедливих існує і її вирішення потребує значних професійних зусиль суддівського співтовариства.

Більш тривожним, чи таким, що заслуговує на особливу увагу, виглядає результат опитування стосовно апеляційних судів. Лише третина громадян впевнено вважає рішення у своїй справі, ухвалені апеляційним судом (незалежно від юрисдикції), справедливим.

На думку експертів, особливо цікавим виглядає порівняння результатів опитування громадян із двох питань: питання № 4 – оцінка незалежності та неупередженості суду та № 9 – оцінка справедливості судових рішень. Громадяни надають більш високу оцінку справедливості судових рішень, але при цьому оцінка незалежності суддів є нижчою.

Графік 6.

Гіпотетично такі результати можна пояснити наступним чином. Оцінка справедливості формується у громадян більше на засадах свого особистого досвіду, а вплив зовнішніх джерел тут мінімальний. На оцінку громадянами стану незалежності суддів суттєво впливають засоби масової інформації, заяви політиків або інших «зацікавлених осіб». І відповідно, покращення ситуації зі «справедливістю судових рішень», в основному, залежить від професіоналізму суддів при підготовці судових рішень та їх комунікаційної майстерності під час судового розгляду. Позитивних змін у зміцненні незалежності суддів досягнути значно складніше. Самостійно судова влада цього зробити не може, тому існує необхідність у формуванні «спільної коаліції суддівської незалежності», яка б включала у себе суддів, науковців, громадськість та політиків.

5. Корупція у судовій системі (питання 10)

Вперше в українській юридичній практиці було проведено масштабне опитування споживачів судових послуг стосовно наявності корупції та хабарництва в судовій системі. Отримані результати ставлять під сумнів багаторічні заяви керівників судової влади про наявність тільки окремих випадків корупції та хабарництва в судах. 11,5 % опитаних громадян підтверджують, що їм відомі факти корупційних дій та хабарництва як суддів, так і працівників судів. Стосовно апеляційних судів, цей відсоток значно вищий - 21-26 %.

Ці результати опитування серед громадян повністю корелюються із результатами опитування суддів, проведеного в рамках Моніторингу стану незалежності суддів у вересні-жовтні 2014 року. 22,2 % опитаних суддів також підтверджують, що їм відомі факти корупційних дій та хабарництва як суддів, так і працівників судів. Окрім того, останнім дослідженням підтверджена тенденція «більш високого рівня корупційності» судів вищого рівня (відповіді суддів апеляційних судів – 26,9 %, суддів вищих спеціалізованих судів - 34,9 %).

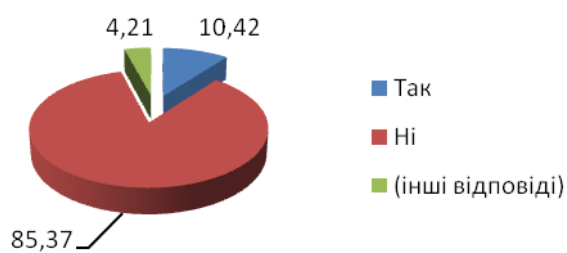
**Результати опитування громадян-відвідувачів судів та суддів на питання:
«Чи відомі Вам факти корупційних дій та хабарництва суддів та працівників судів?»**

Графік 7.

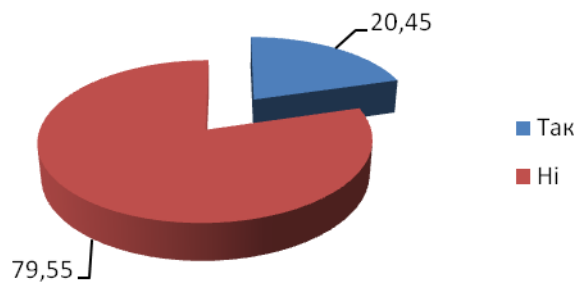
Відповіді громадян – відвідувачів місцевих судів

Графік 8.

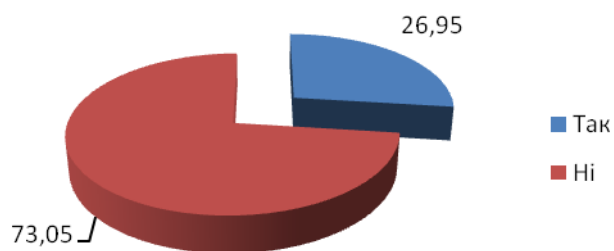
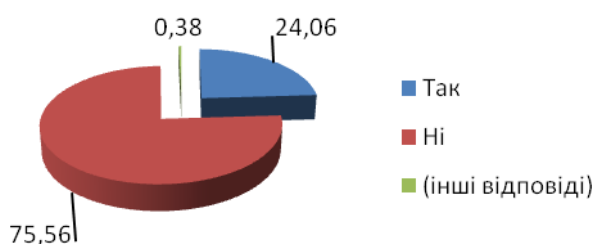
Відповіді суддів місцевих судів

Графік 9.
Відповіді громадян – відвідувачів апеляційних судів

Графік 10.
Відповіді суддів апеляційних судів

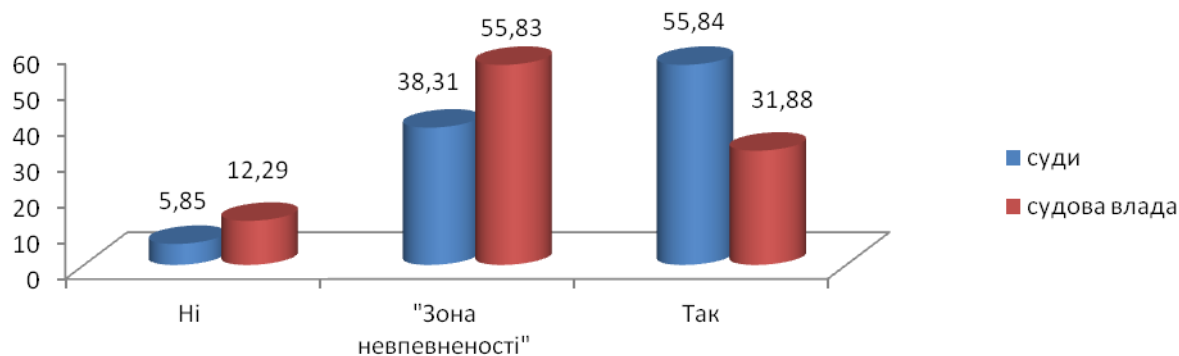

Вказані результати не можна розглядати в якості професійного визначення рівня корупційності судів, адже для цього потрібно проводити спеціальні дослідження на засадах загальноновизнаних світових методик. Але на основі отриманих даних все ж можна зробити висновки про існування системної проблеми доброчесності правосуддя в Україні, яка вимагає розробки і впровадження відповідних механізмів протидії корупції в судовій владі.

6. Довіра до суду (питання 11 - 12)

Результати опитування зафіксували задовільний рівень довіри громадян до конкретних судів, у яких розглядаються їхні судові справи (55,84 %). Але при цьому рівень довіри тих самих респондентів до судової влади загалом був значно нижчим (31,8%). У нижче поданому графіку можна побачити, що потенційно громадяни готові довіряти судовій владі, так як наявний значний відсоток «зони невпевненості» - сумарні відповіді «скоріше ні», «скоріше так» та «важко відповісти», але це стане можливим лише за умови кардинальних змін у діяльності як суддів, так і судів та органів суддівського самоврядування.

Графік 11.

Суспільство має отримати від суддівського співтовариства чіткий сигнал, що судова влада готова до змін та бажає здійснювати практичні кроки щодо свого оновлення, активізації її співробітництва як інституції із громадянським суспільством у напрямку реформування судової влади, зміцнення незалежності суддів та підвищення довіри громадян до суду.

7. Загальний висновок

Результати опитування відвідувачів судів свідчать про достатньо високий рівень критичності громадян по відношенню до судової влади, особливо це торкається питань незалежності суддів, справедливості судових рішень та корупції в судах. Однак при цьому категорично негативного відношення громадян до судової влади не існує. Можна зробити припущення, що громадяни знаходяться у стані очікування від судової влади ініціатив та практичних кроків назустріч суспільним вимогам по реформуванню правосуддя. Основні вимоги громадян – професійність, добросовісність та відкритість суддів і судової влади загалом. Суддівське співтовариство має проявити наполегливість у встановленні постійного та рівноправного діалогу з суспільством щодо вирішення проблемних питань українського правосуддя.